

З М І С Т

	Ст.
ПЕРЕДМОВА	7
ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ ВСТУП	11
I. ПРАВОБЕРЕЖНА УКРАЇНА В ПЕРІОДІ ГАЙДАМАЧЧИНИ	31
1. Населення Польщі і українських земель під Полщею	32
2. Політичні відносини	34
3. Суспільно-політичний лад Польщі у 18-тім столітті	36
4. Культурне і моральне обличчя польської шляхти	44
5. Польські збройні сили в період Коліївщини	47
II. ГАЙДАМАЧЧИНА ДО 1768 РОКУ	52
1. Початки Гайдамаччини	52
2. Семен Палій: Перехід від Козаччини до Гайдамаччини	53
3. Повстання 1702 року: Народження Гайдамаччини	57
4. Перші гайдамацькі виступи	62
5. Повстання полк. Верлана 1734-35 рр.	63
6. Повстання 1750 року	71
III. КОЛІЇВЩИНА	75
1. Початок повстання	75
2. Здобуття Умані	78
3. Відновлення Гетьманщини	82
4. Московська збройна інтервенція	85
5. Проти польських займанців і московських інтервентів	89
6. Криваві польсько-московські репресії	95
IV. КОЛІЇВЩИНА І ЗАПОРОЗЬКА СІЧЬ	101
1. Перше зруйнування Січі	102
2. Відновлення Січі	103
3. Важке московське »Нет!«	107
4. Вимушена примирливість кошової старшини	109
5. Бунт »сіроми« на Запорозькій Січі в 1768 р.	113
6. Московська заплата: Друге зруйнування Січі	116
V. ЛІВОБЕРЕЖНА УКРАЇНА	119
1. Населення Лівобережної України	120
2. »Привести до того, щоб Малоросія обрусіла!«	120
3. Мілітарна потуга Московщини	125
4. »Не так тії воріженьки«	128
5. Кризь »залізну заслону«	129

	Ст.
VI. КОЛІВЩИНА І МОСКВА	131
1. »Золота Грамота«	132
2. Принципова ворожість Москви	137
3. Чорна Грамота: Указ цариці з 9/20 липня 1768 р.	139
4. Ворожість московського народу до Коліївщини	143
VII. ДІЙСНИЙ ХАРАКТЕР КОЛІВЩИНИ	147
1. »Гайдамаки — розбійники, вори!«	149
2. »Коліївщина — класова боротьба селян«	160
3. »За віру греко-православну!«	168
4. Політичні цілі Коліївщини	178
5. Коліївщина — українське національне повстання	187
VIII. УЧАСНИКИ КОЛІВСЬКОГО ПОВСТАННЯ	193
1. Колії	193
2. Гетьман Максим Залізняк	215
3. Полковник Іван Гонта	227
4. Полковник Семен Неживий	241
5. Полковник Микита Швачка	248
6. Полковник Андрій Журба	252
7. Полковник Станкевич	254
8. Полковник Іван Бондаренко	256
9. Архимандрит Мелхиседек Значко-Яворський, псевдо-ініціатор Коліївщини	257
IX. ДО ОКРЕМИХ ПИТАНЬ КОЛІВЩИНИ	265
1. Початок повстання	265
2. Здобуття Умані	270
3. Козацька Рада в Умані	274
4. Відновлення Гетьманщини	275
5. Чи дійсно існувала якась »Золота Грамота«?	279
6. Справа Валти	282
7. Назва »Коліївщина«	286
8. Коденська книга	288
9. Коліївщина й інші революційні рухи другої половини 18-го століття	300
X. ЗАКЛЮЧЕННЯ	305
БІБЛІОГРАФІЯ	307
ІНДЕКС	313
СПИСОК ІЛЮСТРАЦІЙ	318
ІНШІ ПРАЦІ АВТОРА	319

ПЕРЕДМОВА

Всебічна й документована історія України, задумана і практично проведена акад. Михайлом Грушевським, не могла бути вповні закінчена, бо московсько-советська влада вкоротила йому передчасно життя. М. Грушевський опублікував лише 10 томів цієї історії по період гетьмана Івана Виговського включно. Дальший одинадцятий том був уже готовий до друку, але окупаційний режим його украв або знищив. Тим то Грушевський не зміг дати нам також всебічної історії періоду Гайдамаччини і зокрема Коліївщини. Свій позитивний погляд на Коліївщину він дав у популярній, одностроній «Ілюстрованій Історії України», де з природи речі той огляд мусів бути коротким.

Ні один з учнів історичної школи Грушевського до тепер не взявся до завдання — закінчити всебічну історію України свого учителя. Публіковано лише малі чи більші, звичайно однотомові, огляди історії України, в яких Коліївщині відведено тільки невеличке місце. В найбільшій розміром праці п. н. «Велика Історія України» (884 сторінки більшого формату) найвизначніший учень Грушевського, проф. др. Іван Крип'якевич, дав огляд Коліївщини в дусі свого учителя, підкреслюючи національно-державний характер тієї доби визвольної боротьби Правобережної України проти колоніальної влади Польської Корони. Проте, і цей огляд мусів бути короткий — на нецілу сторінку друку — і тому він не вистачає для основного пізнання програми повстання Коліївщини і державотворчої праці проводу того повстання.

Тим то серед українських істориків даліше знаходилися такі, які ставилися до Коліївщини невиразно, або й таки — під впливом старої історіографії з-перед Грушевського — вважали Гайдамаччину разом з Коліївщиною стихійним і безпрограмовим рухом, без державного характеру. Прикладом такого становища може служити обширна публіцистично-полемічна праця історика проф. Олександра Шульгина п. з. «Державність чи гайдамаччина».

Праця проф. др. Петра Мірчука, що оце публікується, заповнює цю прогалину вповні. Вона може служити за зразок всебічної історії цього періоду і може бути влучена в курс історії України, який доповняв би десятитому працю Грушевського. Автор дбайливо зібрав у своїй праці джерельні дані, опубліковані досі з архівів і спогадів сучасників того повстання, використав цю літературу українських і чужих істориків, проаналізував це все належно науковою методою і на основі цих даних зробив переконливий висновок, що Коліївщина була наперед запланованим повстанням з виразною програмою віднови української гетьмансько-козацької держави на зразок держави гетьмана Богдана

Хмельницького. В праці дані переконливі докази, що повстання мало основний національний характер. Інші моменти, як соціальне визволення від шляхетсько-колоніального ладу, оборона свободи православної Церкви і інші грали ролю також, але вони не були на першій пляні.

Культурних людей взагалі і зокрема інтелектуалів тепер вважає факт, що Коліївщина у своїй війні проти польської окупаційної влади і проти носіїв її суспільного ладу стосувала масакри польської шляхти і всіх, хто разом з нею боронив цю польську державність на Правобережжі України. Сьогодні ми такі методи війни відкидаємо як суперечні християнському моральному розумінню визвольної чи оборонної війни. Зокрема сьогодні рідше осуджується всяке навмисне вбивство безборонного цивільного населення ворожої національності, навіть у часі війни.

Проте, ті масакри, які згадуються в тодішніх польських урядових джерелах та в спогадах сучасників Коліївщини, треба розглядати з історичного становища, тобто на тлі тієї доби, про яку мова. А перш за все, конечно прикладати ту саму мірку в оцінці до обох сторін, що беруть участь у війні. Пригадаймо, що в час Тридцятилітньої Війни в Німеччині по обидвох сторонах фронту двох воюючих таборів того самого німецького народу стосовано методу масової масакри в здобутих «ворожих» містах, хоч то були німецькі міста з німецьким населенням. Так, наприклад, після здобуття Нюрнбергу жертвою масакри, влаштовані регулярною армією однієї сторони впало понад 30.000 осіб обох статей разом з дітьми.

Визначний жидівський історик, проф. др. Йосель Тамітаї, в наукових дискусіях у Єрусалимі про методи війни Богдана Хмельницького, коли то загинули не лише десятки тисяч польської шляхти, але також маси жидів, підкреслював саме цей момент: Тодішня доба не знала сучасних законів війни з принципами Газської конвенції. Тоді кожна сторона однаково стосувала масакри населення противної сторони. Такі неймовірно жорстокі методи масових масакр стосувала супроти українського населення в час Хмельниччини польська армія Яреми Вишневецького, а потім армія польського гетьмана коронного С. Чарнецького, який безжалісно винищував не лиш християн-українців, але й маси жидів. Масові погроми жидів перед їх приходом до Польщі й на українські землі проводжено в Іспанії, Франції, Німеччині й Англії.

Якщо йдеться про удари українських повстань проти жидів, а не лише проти польської шляхти, то треба мати на увазі, що соціально-політичну і моральну вину за це носять польські магнати, які забирали землю українського народу так, начебто вона була нічиєю, тобто присвоювали її собі шляхом протизаконної грабежі і спроваджували туди жидів до праці для себе в ролі колекторів і екзекуторів данин із закріпощених українських селян із оплатами за Богослуження включно. »Жиди були примушені до такої служби, бо їм невільно було осідати на землі як

хлібороби, або бути незалежними промислевцями. Як жид, я болю і плачу над жертвами масакр в часі Хмельниччини і Коліївщини в Україні, але як історик я об'єктивно стверджую, що це були наслідки політично-суспільного ладу польської шляхтищини в Україні, а не спеціальний український антисемітизм», — говорив не раз цей жидівський учений. Дійсний, програмовий антисемітизм ми бачили в час другої світової війни в Німеччині.

Але й у наші часи стосують часом масові вбивства цивільного населення навіть демократичні країни: це мало місце в час другі світової війни, коли, напр., в наслідок важкого бомблення американцями Дрездену загинули невинно, десятки тисяч цивільного населення, або коли скинено атомову бомбу і цим знищено все цивільне населення цілого міста в Японії. Значить, що й при найбільших зусиллях зберігати гуманні методи ведення війни приходять до слова негуманні жорстокості, бо ж війна сама по собі є жорстокістю, пересиченою кривавими насиллями, навіть при найповнішому зберіганню постанов газької та женецької конвенцій.

Пророк національного відродження українського народу, який закликав земляків: «Вставайте, кайдани порвіте, і вражою злою кровю вслю окропіте», в одній із своїх найкращих поем «Гайдамаки» дав власне опис Коліївщини. Призадумуючись над жорстокостями кривавої розправи, він у своїм після-слові заявляє: «Серце болить, а розказувать треба». Будучи певним, що цю його поему читатимуть усі свідомі відповідальности за долю мільйонів і в його часи, і пізніше, Шевченко на їх адресу додає: «Нехай бачать сини і внуки, що їх батьки помилялися!» З пізнання минулих помилок, відкритих історією, може вирости світліша майбутність, коли переможе ідея волі кожного народу на його землі і щезне бажання панувати над іншими народами.

Саме така є провідна ідея цієї праці проф. д-ра Петра Мірчука.

Матвій Стахів

ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ ВСТУП

Ні одна сторінка історії українського народу не зазнала такого пристрасного, нагального й послідовного приниження й плюгавлення зі сторони наших національних ворогів, поляків і москалів, і з таким недоцінюванням, а то й знецінюванням зі сторони деяких українських істориків, а під впливом цього й загалу українців, як та, що їй дано назву *Коліївщина*, тобто повстання гайдамаків 1768 р.

Реакція окупантів України на те повстання зрозуміла: Так Московщина, як і Польща були певні, що перемога Московщини над Мазепою була остаточним, смертельним ударом для змагань українського народу до відновлення своєї самостійної, від Московщини і від Польщі зовсім незалежної держави і окупована ними частина України стане вже назавжди невід'ємною частиною їхньої держави, з покірною «русинською», чи «малоруською» людністю, яка буде слухняно коритися своїм польським чи московським панам. Добре зорганізоване й успішно проведене повстання 1768 року з виразним кличем ліквідації польського панування на всій українській території праворуч Дніпра й повернення гетьманщини, тобто повної державної самостійності України із соціальним ладом «без холопа і без пана», було громом з ясного неба по тих сподіваннях ворогів України. Для поляків це було маривом повторення Хмельниччини: для москалів — маривом перекинення революційно-визвольної боротьби українського народу на Лівобережжя проти московського окупанта. В обличчі тієї дуже серйозної загрози обидва окупанти українських земель негайно об'єдналися в спільному змаганні жорстоко здавити зрив українського народу. Спільними силами Московщини і Польщі, а перш за все завдяки московському підступові й зраді, їм вдалося втопити повстання коліїв у морі крові українських повстанців.